

Animal Languages in the Middle Ages. Representations of Interspecies Communication, ed. Alison Langdon, New York 2018, Palgrave Macmillan (The New Middle Ages), ss. 276

Recenzowany tom jest zbiorem artykułów powstałych w wyniku realizacji projektu grupy amerykańskich językoznawców i historyków literatury średniowiecznej, którzy za cel postawili sobie reinterpretacje wybranych tekstów, śledząc w nich tropy międzygatunkowej komunikacji z pozycji krytycznych, obecnych we współczesnej humanistyce. Kierowniczką projektu oraz redaktorką tomu jest Alison Langdon, profesor literatury angielskiej na Western Kentucky University.

Choć podobnie jak w innych tego typu publikacjach poszczególni autorzy poświęcili swoje teksty gruntownej analizie wybranych źródeł, tom ma wyraźnie określone we wstępie ramy teoretyczne. Alison Langdon odwołuje się tutaj do dwóch pojęć: greckiego *logos*, w rozumieniu tak rozumu, jak i wynikającej z jego posiadania zdolności mowy, oraz *sprawczości* (ang. *agency*), jako zdolności do aktywnego kreowania rzeczywistości przez „aktorów-aktantów nie-ludzkich”, w tym przypadku zwierząt.

Pierwsze z nich odnosi się do pozycji filozoficznej rozważającej wyjątkowość człowieka na podstawie zdolności mowy i racjonalnego myślenia, a w domyśle także posiadania duszy. Założenie to stanowiło fundament hierarchii istot żywych w modelu arystotelesowskim, znajdującym się w opozycji do m.in. późniejszych koncepcji neoplatonickich, które choć uznawały hierarchię bytów, to przyznawały możliwość posiadania duszy, a zatem rozumu i posiadania języka, stworzeniom nie-ludzkim.

Pojęcie drugie odnosi się z kolei do różnorodnych intelektualnych tradycji, w tym gramatyki narracyjnej, teorii aktora-sieci, a także w szczególności zoologicznej kognitywistyki i behawiorystyki. Elementem wspólnym tych nurtów jest odniesienie do krytyki posthumanistycznej i jej konsekwencji, to jest refleksji nad miejscem człowieka w środowisku i jego współlistnieniem ze światem ożywionym, uczulającym na potrzebę rozszczelnienia antropocentrycznej hierarchii i bliższego przyjrzenia się aktorom nie-ludzkim.

Takie wyznaczenie przestrzeni interpretacyjnej wskazuje na silne inspirowanie nurtem *animal studies*, którego ogólne założenia kierują uwagę badacza na transdyscyplinarne rozważania nad relacjami zwierząt z ludźmi. Używając narzędzi krytycznych dekonstruujących narrację antropocentryczną i patriarchalną, przyznają zwierzętom podmiotowość w tych relacjach. W jej ramach podział fauny z osi człowiek – zwierzę zostaje przeniesiony na niehierarchiczną wspólnotę istot, w ramach której wyznaczono kategorię zwierząt nie-ludzkich (ang. *non-human animals*). Odrzucenie antropocentryzmu, jako narzędzia ograniczającego spektrum badania historii zwierząt jedynie z perspektywy ludzkiej, dokonuje się tutaj także na poziomie interpretacji kultury średniowiecza, tradycyjnie także za antropocentryczną uznawanej.

Tom został podzielony na trzy części, każdy składający się z czterech tekstów. Pierwsza została poświęcona wykorzystaniu figury zwierzęcia jako narzędzia w komunikacji symbolicznej („Communicating Through Animals”) i wynikającemu z tej praktyki zacieraniu granic między gatunkami. Pierwsze dwa teksty w tej części, autorstwa kolejno Ivy Jevtić oraz Sary Petrosillo, posługują się w analizie także narzędziami wypracowanymi w ramach *gender studies*. Pierwszy z nich, „Becoming-Birds. The Destabilizing Use of Gendered Animal Imagery in *Ancrene Wisse*”, jest analizą anonimowego poradnika dla anchorytek (XIII w.), zapisanego w języku średnioangielskim. Jevtić korzystając z kategorii kłacza (fr. *la théorie du Rhizome*), autorstwa Gilles’a Deleuze’a i Félix’a Guattariego¹, śledzi powiązania pomiędzy ideą żeńskiego ascetyzmu a upłciowionym wizerunkiem zwierząt, jako nośnika wzorców do naśladowania. Traktując figury zwierzęce jako narzędzia dyscyplinowania, Autorka sięgnęła „poza metaforykę”, by zbadać „transformatywną przestrzeń językową” ciał ludzkich (kobiecych) i zwierzęcych. Metamorfoza ta może być odczytana jako dezaktualizująca metaforyczne analogie pomiędzy dwoma bytami, przez co oddziałuje dwukierunkowo – kobieta staje się zwierzęciem tylko wtedy gdy zwierzę stanie się kobietą. Taki zabieg pozwala na rewizję sposobów odczytania tekstu, tworzy bowiem splót wzajemnych powiązań między figuralnymi bohaterami, pozwalając nie tylko na poznanie wymagań wobec wzorowych ascetek, ale także budowanie narracji i wzajemnych powiązań między ciałami zwierząt i kobiet.

Dyscyplinowanie kobiecego zachowania śledzi także Sara Petrosillo, w tekście „»As faucon comen out of muwe«. Female Agency and the Language of Falconry”, interpretując wykorzystanie porad sokolniczych jako metafor w literaturze dworskiej i rycerskich romansach. Jak zauważa Autorka, międzygatunkowe formy komunikacji pomiędzy trenerem a sokółem działały dwustronnie: ptaki poprzez coroczny proces pierzenia i związany z tym zwiększony poziom agresji i nieposłuszeństwo, przy pomocy swojego wyglądu i mowy ciała, były zdolne podjąć komunikację z człowiekiem. Obserwacja tego faktu stoi za wytworzeniem się metafory służącej „antyfeministycznej agendzie” – uprzedzeniu męskiego kochanka o zmienności kobiety, jej charakteru i skłonności do cudzołóstwa. Poddając analizie dzieła *Troilus i Criseyda* Geoffreya Chaucera oraz *Cligès* Chrétiena de Troyes, Autorka zauważa, że metaforyce takiej można przypisać także znaczenie odwrotne, uznając za próbę wyzwolenia się spod męskiej kontroli.

Kolejne dwa teksty skupiają się na problemie zwierzęcych dusz, tak w perspektywie teologicznej, jak i filozoficznej. Artykuł „Saints and Holy Beasts. Pious Animals in Early-Medieval Insular Saints’ *Vitae*”, Sally Schockro dotyczy roli zwierząt w średniowiecznych żywotach świętych z Wysp Brytyjskich oraz ich sprawczości w komunikacji międzygatunkowej.

¹ G. Deleuze, F. Guattari, *Mille plateaux. Capitalisme et schizophrénie*, t. 2, Paris 1980; wyd. pol. *Kapitalizm i schizofrenia II. Tysiąc plateau*, Warszawa 2015.

Autorka wychodzi w tekście poza interakcję opartą na zakazach i dominacji, starając się uwypuklić możliwe tropy wynoszenia „pobożnych” zwierząt w hierarchii istnień. Przedstawiając, za Janem M. Ziolkowskim², typowe dla średniowiecza konwencje opisu zwierząt, zauważa, że w wybranych do analizy żywotach świętych nie są one jedynie biblijnymi narzędziami w rękach Boga. Jak twierdzi, zwierzęta pełnią tutaj rolę „współpracowników i kompanów” świętych mężów, a ich interakcje są drogą do rozwijania świętości bohaterów. Wszystko to sprowadza się do finalnego soteriologicznego aktu zjednoczenia się z naturą – ziemskiej namiastki zbawienia, a jednocześnie powrotu do świata sprzed Upadku – dokonującego się dzięki międzygatunkowej koegzystencji.

Podobnie Michelle M. Hamilton w tekście „The Speech of Strangers. The Tale of the Andalusi Phoenix” rozpoznaje praktyki wynoszenia zwierząt – tym razem fantastycznych – na równi z człowiekiem w arabskiej makamie³ o Feniksie, autorstwa poety Ibn al-Saraqustī’ego. Autorka dostrzega tutaj rolę figury zwierzęcej jako wehikułu dla rewizji ludzkiego uprzywilejowania względem zwierząt, którego elementem była stylizacja językowa, przyznająca Feniksowi zdolność mowy i myślenia, a co za tym idzie także posiadanie duszy. Problem figury Feniksa w tym tekście rozważany jest w szerokim kontekście kultury ludowej persko-arabskiej, baśni o Sindbadzie Żeglarzu oraz czternastowiecznego dzieła *Disputa de l’ase* Anzelma Turmedy oraz ich wpływu na kulturę zachodnią.

Kolejne cztery teksty, składające się na część drugą tomu, pt. „Recovering Animal Languages”, dotyczą prób dekonstrukcji klasycznego modelu języka, w celu uwidocznienia tak innych jego form, jak i ograniczeń każdego z nich w nadawaniu znaczeń. Pierwsze trzy artykuły poświęcone zostały próbom wpisania dźwięków świata rzeczywistego w język ludzki, a także oddania go w zapisie łacińskim i języków wernakularnych. Robert Stanton przygląda się w swoim tekście „Bark Like a Man: Performance, Identity, and Boundary in Old English Animal Voice Catalogues” zamieszczanym w formie głoś słowniczków czy katalogów zwierzęcych odgłosów (*voces animantium*). Śledząc przy ich pomocy „kompleksowy związek pomiędzy dźwiękami zwierząt a ich reprezentacjami w języku ludzkim”, rozważa problem zapisu tych dźwięków pomiędzy językiem łacińskim a językami wernakularnymi. Zauważa, że w formie onomatopiecznej słowa te nie są zwykłą mimikrą dźwięków natury, ale także formą odkrywania, a co ważniejsze, testowania granicy pomiędzy rozumową artykulacją ludzką a instynktowną wokalizacją zwierzęcą.

O krok dalej posuwa się Angela Jane Weisl, zauważając, że choć w średniowieczu odmawiano zwierzętom posiadania rozumu i języka, to miały je

² J. M. Ziolkowski, *Talking Animals. Medieval Latin Beast Poetry, 750–1150*, Philadelphia 1993.

³ Arab. مقَام، maqāma – krótki utwór obyczajowy, pisany poetycką prozą, popularny w kulturze arabskiej X–XII w.

ich poetyckie reprezentacje. W tekście pt. „In Briddes Wise. Chaucer’s Avian Poetics” rozważa tę kwestię na podstawie ptasiego śpiewu, który według Chaucera mógł być częściowo poddany translacji na poziomie emocjonalnym. Elementem uniwersalizującym języki ludzkie i nie-ludzkie ma być tutaj „retoryczna zdolność do wyrażania uczuć za pomocą poezji”. Poetycka przystępność nieznanego języka, jako wyraziciela uniwersalnych emocji, otwiera, jak twierdzi Autorka, hipotetyczną możliwość poznawania poprzez język świata ptaków, ich społecznych relacji, zachowań czy wręcz wymiany doświadczeń, nawet jeśli nie było to świadomym celem Chaucera.

Twórczości angielskiego poety – tym razem utworowi *Squire’s Tale* – poświęcony jest także tekst Carolyn Van Dyke pt. „Understanding Hawk-Latin. Animal Language and Universal Rhetoric”. Osią tekstu są różne uwikłania staroangielskiego terminu *leden*, oznaczającego pierwotnie łącę i jednocześnie język wernakularny, z czasem także używanego jako pojęcie określające zwierzęcą wokalizację. Autorka ukazuje konsekwencje stwierdzenia, że słowa określające język (*language*) zawsze implikowały „sieć możliwości” nie tylko ludzkich sposobów komunikacji, ale także prób przedstawiania w formie zapisu oraz artykulacji zwierzęcych odgłosów. Wyróżnia przy tym trzy strategie poetyckie – egzystencjalną, onomatopeiczną i katachretyczną, które pozwalały na wypełnienie luki pomiędzy rzeczywistością wypowiedzią zwierzęcia a tym, co słyszy bohater posiadający zdolność rozumienia ich mowy.

Inną strategię mówienia o języku przyjęła Alison Langdon w tekście „»Dites le mei, si ferez bien«. Fallen Language and Animal Communication in *Bisclavret*”, zamykającym część drugą. Autorka zauważyła, że w literackich figurach komunikacji międzygatunkowej ignoruje się problem zwierzęcego milczenia jako znaczącego. Analizuje rymowaną opowieść *Bisclavret* (w polskim tłumaczeniu *Wilkołak*), autorstwa Marie de France, przedstawiającą losy rycerza zamienionego w wilka przez niewierną żonę. Komunikacja odbywająca się na poziomie niewerbalnym opiera się w *Lai du Bisclavret* na mowie ciała, dzięki której zaczarowany rycerz może wyraźniej podkreślić swoją szlachetność. Szczególną rolę pełni tutaj nos, jako podstawowe narzędzie komunikacyjne psowatych z jednej strony, z drugiej zaś jako część ciała uwikłana w sferę symboliczną średniowiecznej kultury – pozbawienie nosa było karą za cudzołóstwo, a rycerz-wilk w jednej scenie utworu odgryza go swojej żonie.

Tom zamyka część trzecia – „Embodied Language and Interspecies Dependence” – zawierająca rozważania na temat zwierzęcej strony komunikacji z człowiekiem, w której mowa ciała staje się próbą zasugerowania własnych potrzeb oraz odczuć. Nie-ludzkimi bohaterami tekstów są tutaj przede wszystkim najbliższe ludziom średniowiecza zwierzęta – konie i psy. Pierwszym z nich poświęcony jest tekst Elizabeth S. Leet pt. „On Equine Language. Jordanus Rufus and Thirteenth-Century Communicative Horsemanship”. Autorka rozważa tutaj na podstawie *De medicina equorum* Jordanusa

Rufusa⁴, zarządcy stajni cesarskiej Fryderyka II Hohenstaufa, język bardziej indywidualny, nić porozumienia rycerza z jego własnym koniem, oparty na systemie wykraczającym poza język werbalny, złożony z gestów, odgłosów, zachowań zawsze domyślnych, a nigdy dosłownych, wypracowany poprzez długie wspólne interakcje.

Relacji człowieka z końmi poświęcony jest także artykuł „No Hoof, No Horse. Hoof Care, Veterinary Manuals, and Cross-Species Communication in Late Medieval England” Francine McGregor, która interesuje się dbałością ludzi średniowiecza o końskie ciało, wyrażone metonimią kopyta. Wychoząc co prawda z pozycji ekonomicznych i utylitarnych, troska o fizyczną sprawność, zdrowie i dobre warunki bytowania koni uwidocznić ma tutaj szczególną komunikację pomiędzy człowiekiem a zwierzęciem, która nie musi koniecznie być naznaczona stosunkiem dominacji i eksploatacji ciała zwierzęcego, ale może także opierać się na dobroci. Autorka, analizując piętnastowieczny podręcznik weterynaryjny *The Boke of Marshalsi* i zestawiając zawarte w nim wskazówki z legendą o Lancelocie, wyznacza te przestrzenie, w których zwierzę i człowiek są równoprawnymi towarzyszami.

Kontaktom człowieka z psami jako sposobowi budowania lub odbudowywania własnej tożsamości poświęcił artykuł pt. „Medieval Dog Whisperers. The Poetics of Rehabilitation” Jamie C. Fumo. Autor łączy współczesne nam, popkulturowe narracje antrozologiczne, w tym przypadku popularne *reality show* Cesara Millana, „zaklinacza psów”, z dawniejszymi formami budowania stosunków człowieka z tymi udomowionymi czworonogami, przedstawionymi w utworze *Book of the Duchess* Geoffreya Chaucera. W przeciwieństwie do interpretacji tego dzieła skupiających się na alegoriach, Fumo stara się odnaleźć w utworze początki tworzenia „dyskursu zwierzęcości” przedstawiającego zwierzęta jak „kreujących człowieczeństwo Innych”. Bohater utworu, niedookreślony narrator, zatracił własną tożsamość i na przestrzeni dzieła odnajduje go w kontakcie ze szczeniakiem, na którego natrafia w wysnionym polowaniu. Empatia, podobnie jak w tekście Alison Langdon, staje się nicią porozumienia, tym razem jednak nie tylko pozwala na odkrycie uczuć w zwierzęciu, ale także ucłowiecza narratora. Następnie na podstawie narracji myśliwskich z romansów rycerskich – środkowoangielskiego *Sir Gowthera* oraz normańskiego *Roman de Tristan* autorstwa Béroula – Autor ukazuje na zasadzie kontrapunktu proces konstytuowania się człowieczeństwa poprzez zinternalizowanie figuratywnej zwierzęcości. Gowther zmuszony za karę m.in. do spożywania posiłków z psami myśliwskimi, uczy się od nich pokory, dyscypliny i lojalności, które mają mu później pozwolić stać się pobożnym rycerzem Bożym. Autor podsumowuje, że w opisywanych przypadkach figura psa pozwala bohaterom odpowiedzieć na pytanie o własną tożsamość.

⁴ Zachowanego w późniejszym starofrancuskim tłumaczeniu: *La Marechaucie des chevaux*.

Konotacje współczesne, w tym przypadku odniesienie do zooterapii (ang. ATT – *Animal Assisted Therapy*) znajdują się także w zamykającym tom tekście „Embodied Emotion as Animal Language in *Le Chevalier au Lion*”. Jego autorka, Monica Antoinette Ehrlich proponuje reinterpretację dzieła Chrétiena de Troyes *Le Chevalier au Lion*, a także towarzyszących rękopiśmiennym wersjom tekstu iluminacji, zakładającą przyjrzenie się figurze lwa nie jako metaforze ludzkich cnót, ale także jej transformatywnej roli w symbolicznym kontakcie pomiędzy człowiekiem i zwierzęciem. Lew i rycerz Yvain porozumiewają się tutaj przy pomocy anatomii, mimiki, gestu czy nieartykułowanych dźwięków – wokalizacji, co według Autorki przypomina relacje ludzi z psami. Bohaterowie musieli zatem odczytywać wzajemnie swoje emocje, by najpierw zauważyć ich niedobór u siebie, a następnie móc je w sobie odkryć i zacząć odczuwać, przy czym Yvain przez większość utworu motywuje swoje działania poczuciem winy czy dumą, pełniący zaś rolę nauczyciela-towarzysza Lew opiera swoje postępowanie na współodczuwaniu. W takim kontekście zwierzę jawi się tutaj jako istota przewyższająca człowieka, w zakresie komunikacji posługuje się bowiem w wyrażaniu emocji skuteczniejszym od lingwistycznego językiem ciała.

Niezaprzeczną wartością recenzowanego zbioru jest metodologiczna zgodność badaczy pracujących na różnorodnym materiale źródłowym. Narzędziem potencjalnej sprawczości zwierząt, wyrażonej w metaforze „zwierzęcych języków”, jest anatomia i behawiorystyka. Zwierzęta zatem wyrażają się za pomocą wyglądu, gestu, mimiki i także wokalizacji. Autorzy w przekonujący sposób starali się przełamać stereotyp o monolitycznym antropocentryzmie średniowiecza, przedstawiając tak próby przełamania modelu arystoteliańskiego, rozdzielającego zwierzęta i ludzi przy pomocy zdolności do artykulacji, jak i próbując uchwycić bardziej indywidualne tendencje w twórczości Geoffreya Chaucera czy Chrétiena de Troyes. Na uznanie zasługują odniesienia do współczesnych badań z pogranicza przyrodoznawstwa i humanistyki, szczególnie w tekstach Alison Langdon i Moniki Antoinette Ehrlich.

Autorzy chętnie doszukują się platformy porozumienia międzygatunkowego we wspólnocie emocji, odnosząc się w ten sposób do podobnych inklinacji nurtu *animal studies*⁵. Oparcie ludzko-zwierzęcej komunikacji na empatii, wspólnocie cierpienia, a zdecydowanie rzadziej na radości budzi jednak pewne zastrzeżenia i zdaje się być największą barierą dla rozwoju reprezentowanego przez autorów nurtu teoretycznego. Niesie bowiem zagrożenie tworzenia nowej hierarchii, opartej na stratyfikowaniu istot żywych ze względu na ich zdolność do odczuwania emocji podobnych do ludzkich⁶.

⁵ Należy tutaj podkreślić, że tylko niektórzy spośród Autorów odnoszą się do istniejących w tym nurcie prac. W kilku miejscach czytelnik odnajdzie odwołania np. do tekstów Susan Crane.

⁶ Problemowi temu poświęciłem publicystyczny artykuł *Historia innego gatunku*, „Kontakt”, 2018, 38, s. 92–97.

Niemniej jednak w przypadku tak trudnego pola badawczego, jakim jest średniowieczna literatura, warto docenić udane i przekonujące reinterpretacje, ciekawe tropy „zwierzęcych języków”. Zbiór z pewnością może być stymulującą lekturą dla badaczy, nie tylko zainteresowanych średniowieczem czy badaniem międzygatunkowych interakcji.

Konrad Bielecki

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla
Polskiej Akademii Nauk
Warszawa